

על העצים והאבנים

פרשתנו מתמקדת בחיי יעקב בהרן, בבית דודו, לבן הארמי. הפרשה מתחילה בתיאור יציאת יעקב מבאר שבע ומאורע שיתרחש בדרך: חלום הסולם. הקב"ה איננו רק אלוהי הארץ הזאת. שליחיו מצויים בכל מקום. "וַהֲנֵה מְלֶאכִי אֱלֹהִים עֲלֵימָּךְ וַיְרִדִים" בסולם. מלאכי ארץ ישראל עוזבים את יעקב, אך אחרים, יורדים כדי ללוותו. הקב"ה יהיה עם יעקב ביציאתו ובחזרתו: "וַהֲשִׁבְתִּיךָ אֶל הָאֲדָמָה הַזֹּאת".

התורה מתארת את הרקע לחלום: "וַיִּפְגַע בְּמִקוֹם וַיֵּלֶן שָׁם כִּי בָא הַשֹּׁמֵשׁ... וַיִּשְׁכַּב בְּמִקוֹם הַהוּא". בדרך, במקום כלשהו אותו אין אנו יודעים לזהות, מוכרח יעקב ללון, "כִּי בָא הַשֹּׁמֵשׁ". יעקב חסר כל. אחרי שנים, בשובו ארצה, הוא יתאר ימים קשים אלה (לב, יא): "כִּי בְּמִקְלִי עָבַרְתִּי אֶת הַיַּרְדֵּן הַזֶּה". תפילתו הייתה אז שהקב"ה יהיה אתו "וַיִּנְתֵּן לִי לָחֵם לֶאֱכֹל וּבְגָד לְלָבֵשׁ". בינתיים הייתה לו האדמה למיטה, ואבניה כר לראשו: "וַיִּקַּח מֵאֲבָנֵי הַמִּקוֹם וַיִּשֶׂם מְרֻאֲשֵׁתָיו". בעקבות החלום הנבואי, מעמיד יעקב מצבה: "וַיִּשְׁכֶּם יַעֲקֹב בְּבִקְרַת וַיִּקַּח אֶת הָאֶבֶן אֲשֶׁר שָׁם מְרֻאֲשֵׁתָיו וַיִּשֶׂם אֹתָהּ מִצְבֵּה". שם תבנה בית-אל.

פרט שולי בתיאור זה קרא את תשומת לבם של חז"ל. בפסוק הראשון מדובר על אבנים (מֵאֲבָנֵי הַמִּקוֹם) שיעקב שם מראשותיו, בפסוק השני על אבן אחת. ניתן להתגבר על קושי זה. ר' אברהם אבן עזרא פירש את הפסוק הראשון כאילו היה אומר "וַיִּקַּח אֶבֶן מֵאֲבָנֵי הַמִּקוֹם". חז"ל הלכו בדרך אחרת, והתבססו על הבדל זה כדי לספר לנו אגדה. רש"י מסכם אותה, בעקבות רבי יצחק (חולין צא ע"ב): "התחילו [האבנים] מריבות זו עם זו. זאת אומרת 'עלי יניח צדיק את ראשו' וזאת אומרת 'עלי יניח'. מיד עשאן הקב"ה אבן אחת וזהו שנא' וַיִּקַּח אֶת הָאֶבֶן...".

במשך דורות, פירשו דרשנים את האגדה הזאת כמשל. ריבוי האבנים מייצג את המחלוקת, את קיומן של קבוצות שונות בעם. בחילוקי הדעות שביניהם יש סכנה. האבנים חייבות להיחפז לאבן אחת. זהו חזון אחדות ישראל. האמנם זה פירוש נכון לאגדה? לדעתי, כן. זאת לא אגדה עממית. זאת אגדה "סינתטית" שנולדה בבית המדרש, כדי להעביר דרכה מסר. את זאת אנו יכולים ללמוד מהמדרש (בראשית רבה סח, יא) המוסיף נופך לסיפור. אנו קוראים שם מחלוקת על מספר האבנים שהתאחדו. "ר' יהודה אמר שנים עשר אבנים" היו. "רבי נחמיה אמר: נטל שלושה אבנים". ורבנן, קבוצת חכמים אנונימיים, אולי הרוב בישיבה, אמרו "שני אבנים". מחלוקת זאת מתייחסת לשלושה סוגי קונפליקטים בגינם האחדות יכולה להישבר.

החכמים אומרים: "שני אבנים" ומוסיפים "אברהם יצא ממנו... ישמעאל וכל בני קטורה. יצחק יצא עשו וכל אלופיו". "ואני?" שואל יעקב. הגם ממני יצאו בנים אבודים, החייבים להיפרד מהמשפחה? אכן, רובו של ספר בראשית בנוי על עיקרון ההיפרדות. היפרדות בין אחים וקרובים בגלל סיבות קיומיות ודתיות הן שתי האבנים שבמשל. בהיפרדותן, האמת והאהבה באות לידי קונפליקט. כך בוויכוח בין אברהם ושרה על ישמעאל (בראשית כא, ט-יב):

"ותאמר [שרה] לאַבְרָהָם גִּרְשׁ הָאֵמָה הַזֹּאת וְאֵת בְּנָהּ... וַיֵּרַע הַדָּבָר מְאֹד בְּעֵינֵי אַבְרָהָם - - על אֹדֶת בְּנֹו. וַיֹּאמֶר אֶל-לֵהִים אֵל אַבְרָהָם אֵל יֵרַע בְּעֵינַיִךְ עַל הַנָּעַר וְעַל אֲמֹתָיִךְ כֹּל אֲשֶׁר תֹּאמַר אֶלְיָיךְ שָׂרָה שָׁמַע בְּקֹלָהּ". משחק מילים נפלא יש בקטע זה. בשביל שרה ישמעאל הוא 'בן האמה'. עבור אברהם, הוא 'בנו'. עבור הקב"ה הוא 'נער'. הקב"ה מבטיח, אולי באירוניה, עתיד גדול לבן האמה: "וְגַם אֵת בֶּן הָאֵמָה לְגוֹי אֲשִׁימְנֶנּוּ - - כִּי יִרְעֶךָ הוּא". האהבה ורחמי האב התנגשו עם האמת שנתגלתה במערומיה בפני האם. הקב"ה מצדיק את האם, הדואגת לשמור על מהות העם העתיד לקום. כך יקרה גם בהתנגשות שבין יעקב לעשו. גם הם ייפרדו. בתקופת המקרא היו ישמעאל ועשו עמים, עמים שכנים לישראל. מאוחר יותר, אחרי דורות, תפסו החכמים את ישמעאל כמייצג את האיסלאם ואת עשו-אדום כמייצג את הנצרות. רעיון ההיפרדות קיבל עכשיו משמעות חדשה. דתות אלו נולדו בהשפעת היהדות. כעשו הן אומרות ליעקב (לג, יב)

"נִסְעָה וְנָלְכָה וְאֶלְכָה לְנִגְדָיִךְ". לפנינו תופעה היסטורית חשובה. גם מוחמד וגם לוֹתֵר, וודאי הנוצרים הראשונים, ראו את עצמם בהתחלה כמוציאים לפועל את החזון הישראלי המקורי, ובקשו לצרף אליהם את היהודים. היהודים מאנו, והשיבו כיעקב: "יַעֲבֹר נָא אֲדֹנָי לְפָנַי עֲבָדוֹ וְאֲנִי אֶתְנַהֲלָה לְאֹטִי". "אֶתְנַהֲלָה לְאֹטִי" – עונה יעקב הוא עם ישראל – בהיסטוריה אחרת, ואף בשולי ההיסטוריה, כדי לשמור על אמונתו. האבנים האלה לא יתאחדו. מתוך כך מתחברת אבן יעקב אל אבני אבותיו, כדברי רבי נחמיה.

ההיפרדות הכרחית, אך האם יש לה סוף? רבי יהודה אומר "שנים עשר אבנים" התאחדו. ספר בראשית מסתיים בקונפליקט בין בני יעקב המסומל בעימות שבין יהודה ליוסף בפרשת 'ויגש'. עימות זה יגולם בהיסטוריה בהיפרדות הקטסטרופלית בין מלכות ישראל לבין מלכות יהודה. מעצמה הופכת לשתי מלכויות קטנות, שאף שופכות האחת את דם אחותה. האם האבנים יתאחדו. על תקומת האחדות שנהרסה מנבא יחזקאל בפרק שהפך להפטרה של פרשת 'ויגש'. הקב"ה מצווה את יחזקאל (לז, טז-יט): "וְאֵתָהּ בֶּן אָדָם קַח לָךְ עֵץ אֶחָד וּכְתַב עָלָיו לַיהוָה... וּלְקַח עֵץ אֶחָד וּכְתוֹב עָלָיו לְיוֹסֵף עֵץ אֶפְרַיִם... וְקַרְב אֶתְּם אֶחָד אֶל אֶחָד... וְהָיוּ לְאֶחָדִים בְּיָדְךָ". שני העצים הופכים לעץ אחד, סמל לשיבת האחדות השבורה בין שבטי ישראל. סיפור מיזוג האבנים אינו אלא נוסח אחר של משל העצים של יחזקאל, רמז שעלינו להפנים כדי למנוע את האסון העלול להתרחש בעתיד.

ריבוי השבטים מבטא בימינו את קיומו של פלורליזם, של גישות שונות, של דעות שאינן שבויות בקונצנזוס הכללי. שמעתי פעם את הרב שלמה מן ההר ז"ל, שסיפר שלפי הקבלה יש

בשמים שתיים עשרה שערים דרכם מתקבלות התפילות. לכל נוסח שער משלו. למה הדבר דומה? הוסיף הרב מן ההר. אם נעביר את אור השמש במנסרה, נקבל את קשת הצבעים. אם נחזור ונעביר את הצבעים במנסרה נקבל שוב את האור הרגיל. אולם, אם נסתיר את אחד הצבעים לא נקבל אותו. האחדות נוצרת דווקא על ידי המאבק בין כל הצבעים ומיזוגם יחד. זו היא המחלוקת לשם שמים.

אנו זקוקים לצבעים, אך גם לאור הלבן. ברכת הצבעים כרוכה בסכנה איומה, הפירוד והאנרכיה. מלחמת האידיאות שבין מפלגות עלולה לפגוע בליכוד החברתי הפנימי. אלא שיש גם סכנה בתוך סכנה: המחלוקת שלא לשם שמים. זהו הפילוג על רקע אישי, פילוג המתקיים בתוך המפלגות עצמן, בין בעלי דעות קרובות המקנאים זה בזה. מחלוקת זו היא לפעמים בעלת אופי התאבדותי ואף רצחני. הדוגמה המודרנית הקלאסית היא מלחמת האזרחים בספרד, שבישרה את מלחמת העולם השנייה. המחנה הרפובליקני נלחם נגד הלאומנים, אך הוא נלחם בתוך עצמו, בין קבוצות שונות של השמאל. ואגב, מי שלומד את תולדות המאה העשרים, יודע שלאנטי-קומוניסטים היה סיכוי כלשהו לשרוד במשטרו של סטאלין, אם אף בקור הסיבירי. סיכוי כזה לא היה לשותפי סטאלין. הם כולם חוסלו. אך מה נאמר אנו? הלוא גם אבותינו, נלחמו אלו נגד אלו את מלחמות היהודים, בימי המרד הגדול. האבנים לא נהפכו אז לאחד.

מה שנכון לגבי העם, נכון שבעתיים לגבי ההנהגה, בייחוד בימים של אתגרים קשים, כשציר הצוררים מתאחד. האמנם לא ייתכן שנס יתרחש, והעצים והאבנים יהיו לאחד לפנינו?